

ПРОФЕСІЙНО-СТАТУСНІ ДОМАГАННЯ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА ТА ЇХНІ СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ

Арбеніна Віра Леонідівна - кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Профатілова Людмила Геннадіївна – старший викладач кафедри методів соціологічних досліджень Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

В статье обосновывается правомерность трактовки выбора студентами предпочитаемого вида деятельности после окончания вуза как профессионально-статусные притязания. На основе анализа их детерминированности такими факторами, как результативность учебной деятельности и ее качественные характеристики, система жизненных ценностей, уровень развития личностных качеств и т.п. делается вывод о том, что профессионально-статусные притязания могут рассматриваться как такой личностный синдром, в котором синтезируются наиболее важные характеристики будущих выпускников вузов. В методическом плане это означает возможность выделения на основе данного показателя различных типов личности, представленных в студенческой среде.

The article enlightens the concept students' professional-status preferences as a choice of the type future activity. Drawn conclusion that professional-status preferences can be examined as an integral index future specialists' personality descriptions. In a methodical plan it means possibility of grounding on this index selection of different personality types, which presented in a student environment.

Ключові слова: студентство, професійно-статусні домагання, результативність навчальної діяльності, життєві цінності

Проблема професійної орієнтації майбутніх випускників вищої школи постійно привертає увагу фахівців, що працюють у галузях соціології освіти та соціології молоді. До вивчення цієї проблеми неодноразово звертався й науково-дослідний колектив кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, розглядаючи її в загальному контексті проблем життєдіяльності студентської молоді та ефективності діяльності ВНЗ України [див.: 1-4]. Предметом досліджень, що проводились з інтервалом від трьох до п'яти років, були професійні плани та наміри студентів випускних курсів, які аналізувались перш за все з точки зору сталості професійного вибору та відповідності суспільним потребам. Тобто в центрі уваги була ефективність виконання вищою школою своєї головної функції-підготовки висококваліфікованих кадрів для усіх галузей народного господарства. Суттєві коливання у чисельності орієнтованих на різні види діяльності, що фіксувались у дослідженнях різних років, пояснювались переважно впливом таких чинників, як ситуація на ринку праці, престижність тих чи інших видів діяльності, умови праці й, перш за все, розмір матеріальної винагороди тощо.

Але накопичення емпіричного матеріалу підштовхнуло до спроби поглянути на проблему вибору бажаного виду діяльності після закінчення ВНЗ не тільки з боку зовнішньої детермінованості цього вибору, але й з боку його внутрішньо-особистісної обумовленості. Такий задум виник у ході реалізації проекту „Сучасні університети як осередки формування інтелектуальної еліти українського суспільства” (2000-2001 рр., науковий керівник – Л.Г. Сокурянська) і був викликаний потребою пошуку таких критеріїв та емпіричних показників, які дозволили б виокремити серед усього масиву опитаної нами студентської молоді тих, хто вже на студентській лаві має підстави претендувати на цю роль. При цьому йшлося про пошук таких показників, які були би найбільш інформативними, синтезували в собі найбільш суттєві для цілей нашого аналізу характеристики студентської молоді.

Нами було висунуто припущення, що таким інтегративним показником, який може розглядатись як підстава типології сучасного студентства, може бути розподіл відповідей на питання: „Якому виду діяльності ви збираєтесь присвятити себе після закінчення ВНЗ?” Воно інтерпретувалось як таке, що фіксує професійно-статусні домагання особистості, оскільки місце в існуючому суспільному розподілі праці є загальноприйнятим критерієм соціальної стратифікації та одним із сутнісних визначників соціального статусу особистості.

Підстави розглядати професійно-статусні домагання як типоутворюючу ознаку різних груп студентської молоді базуються на уявленні щодо механізмів їх формування. Не зважаючи на безумовно значущий вплив на визначення майбутніми випускниками ВНЗ сфер своєї самореалізації, все ж таки першочергову роль у цьому процесі відіграють, з одного боку, усвідомлення своєї спроможності до виконання відповідних функцій, враховуючи в тому числі рівень професійної підготовки та володіння необхідними якостями, з іншого боку – система особистісних цінностей, що обумовлюють вибір життєвих стратегій.

Перевірка гіпотези щодо професійно-статусних домагань як такого особистісного синдрому, в якому синтезуються найбільш важливі риси майбутнього фахівця є головною метою нашого подальшого аналізу¹, а його завданням – виокремлення на підставі зазначеного критерію представлених у студентському середовищі типів особистості.

Оскільки питання анкети передбачало 12 варіантів відповідей з можливістю вибору декількох з них, розподіл масиву респондентів на однорідні групи з допомогою простих угруповань виявив недостатню кількісну наповненість деяких з них, що унеможливило здійснення порівняльного аналізу. Крім того, якщо залишити велику кількість градацій, то цінність виявлених закономірностей буде дуже малою. Тому на першому етапі була проведена складна процедура “стиснення” інформації.

Як відомо, одним із найефективніших методів “стиснення” простору ознак є факторний аналіз, але цей метод не працює на шкалах номінального рівня. Тому була застосована процедура оцінки залишків емпіричних і теоретичних частот у таблицях сполучення. Суть даного методу полягає в тому, що спочатку аналізуються дані у вигляді таблиць сполучення, де асоціаціям альтернатив ознак відповідає кількість об’єктів (респондентів). У нашому випадку кожний варіант відповіді було представлено як окрему дихотомічну ознаку (1- вид діяльності обрано, 0 – вид діяльності не обрано).

Далі, виходячи із нульової гіпотези про повну незалежність ознак, обчислюють умовні частоти і аналізують залишки, тобто різниці між емпіричними та теоретичними частотами. А як критерій різниці між реальними і умовними частотами використовують χ^2 . Якщо емпірична частота більша за теоретичну і нормований залишок перевищує або дорівнює 2, то такі ознаки об’єднуються в одну групу – утворюють *тип*. При цьому перевищення критерію χ^2 критичного значення вказує на закономірність, яка утворюється в результаті об’єднання ознак.

У таблиці 1 як приклад наведені дані для одного виду діяльності – “викладацька робота у ВНЗ” – комбінації ознак, критерій χ^2 та відповідні нормовані залишки. З таблиці видно, що у комбінаціях 2-4 існує відповідність між ознаками, тому логічно було б об’єднати усі три види діяльності. Але подальше перехресне порівняння усіх видів діяльності вказує на те, що для класу 4 ця відповідність найсуттєвіша. Це дозволило нам об’єднати в одну групу орієнтованих на викладацьку діяльність у вищих навчальних закладах та на науково-дослідну роботу.

Таблиця 1

Комбінації ознаки “викладацька діяльність у ВНЗ з іншими варіантами бажаної діяльності після закінчення вузу”	Z	χ^2
1. Викладацька діяльність у ВНЗ та практична робота за фахом	1,6	2,534
2. Викладацька діяльність у ВНЗ та школі, ліцеї	5,5	30,31
3. Викладацька діяльність у ВНЗ та технікумі, коледжі	5,6	30,829
4. Викладацька діяльність у ВНЗ та науково-дослідна робота	9,6	92,112
5. Викладацька діяльність у ВНЗ та адміністративно-упр. робота	0,2	0,024
6. Викладацька діяльність у ВНЗ та політична, суспільна діяльність	2,1	4,545
7. Викладацька діяльність у ВНЗ та створення свого бізнесу	-2,8	7,596
8. Викладацька діяльність у ВНЗ та байдуже чим займатися	-3,2	9,958
9. Викладацька діяльність у ВНЗ та виховання дітей	-1,4	1,97
10. Викладацька діяльність у ВНЗ та немає чітких планів	-5,0	25,22

Указані процедури аналізу були проведені для всіх комбінацій початкових градацій, що дало нам можливість створити ще одну укрупнену групу: орієнтованих на адміністративно-управлінську та політичну або громадську діяльність. В результаті було виокремлено 8 типів намірів щодо діяльності після закінчення вузу. Але не всі з них виявились придатними для подальшого аналізу.

Необхідність вирішення головної його мети, про яку йшлося вище, примусила нас виключити групу, яка об’єднала тих, хто поки що не визначився чітко зі своїми планами щодо професійного майбутнього, а також тих, хто вказав про свій намір зайнятися практичною роботою за фахом.

Попередньо проведена комбінація ознак дозволила встановити суттєву відповідність позиції “Практична робота за фахом” майже з усіма іншими ознаками. Цю позицію обирали не тільки ті, хто орієнтований на інженерні та прирівняні до них посади, але одночасно (як один із можливих варіантів) й ті, хто бачить своє майбутнє іншим чином. Це призвело до того, що ця група виявилась не тільки найчисельнішою (вона увібрала майже половину зроблених прожективних виборів), але й найбільш неоднорідною за своїм складом.

¹ Ми спираємось перш за все на результати дослідження, яке було проведено у 2001-2002 рр. Загальнонаціональна вибірка районована за типами ВНЗ. Опитано 1810 студентів, які репрезентували класичні університети, технічні та гуманітарні вузи.

Виходячи з цього міркування, остаточно для подальшого аналізу було сформовано шість груп, які об'єднали більш-менш близькі за змістом типи діяльності, яким збираються присвятити себе наші респонденти після закінчення навчання.

Їхня умовна назва, частка у загальній чисельності опитаних студентів українських вузів представлена у табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл за намірами щодо діяльності після закінчення ВНЗ*

Збираються стати викладачем у школі, ліцеї, технікумі, коледжі тощо (“Вчителі”)	10,2%
Збираються зайнятися науково-дослідною роботою або викладати у ВНЗ (“Науково-педагогічні працівники”)	17,7%
Збираються присвятити себе адміністративно-управлінській або політичній діяльності (“Керівники”)	31%
Збираються створити власний бізнес (“Бізнесмени”)	42%
Усе рівно, чим займатись, або платили гроші (“Заробітчани”)	14%
Прагнуть не працювати, а зайнятися сім'єю, вихованням дітей (“Домогосподарки”)	4%

*Оскільки питання було не альтернативним, то сума відповідей перевищує 100%

За суттю в усіх випадках йдеться не тільки про бажані сферу та вид діяльності, але й про прагнення посісти те чи інше місце у суспільній ієрархії, тобто – про статусні домагання. Але це лише частково відноситься до групи, яку ми визначили як “заробітчани”. Вона об'єднує тих, кому байдуже, чим займатись, аби платили гроші. У повному сенсі вони не можуть розглядатись як претенденти на визначений соціальний статус. Але ця досить багаточисельна група є дуже показовою з точки зору професійної та соціальної спрямованості майбутніх фахівців і тому особливо цікавою у порівняльному плані.

Подальша процедура нашого аналізу була спрямована на те, щоб впевнитись у тому, чи дійсно різні професійно-статусні домагання можуть виступати узагальнюючим критерієм диференціації студентства, є тим особистісним синдромом, в якому синтезуються деякі найбільш суттєві характеристики особистості.

Попередньо можна зазначити, що із самопрезентації кожної із виділених груп респондентів вимальовується досить цілісний їхній образ саме як типологічної групи. Кожна з них має свої специфічні особливості, які досить логічно пов'язані зі статусними домаганнями.

Ця специфіка починає простежуватись вже з першого питання щодо мотивації рішення одержати вищу освіту².

Група, яка одержала умовну назву **“вчителі”** (йдеться про тих, хто заявив про намір присвятити себе викладацькій діяльності у середніх та середньо-спеціальних закладах), частіше за інших (39% при середньостатистичному 29%) керувалась прагненням стати культурною, високоосвіченою людиною, забезпечити цікаве коло спілкування у теперішньому і майбутньому (37% при середньостатистичному 27%).

Група претендентів на **науково-педагогічний статус** на загальному фоні виділилась чисельністю мотивуючих своє рішення про вступ до ВНЗ прагненням стати висококваліфікованим фахівцем у обраній сфері (рис. 1).

Група, яку можна умовно назвати **“керівники”** (орієнтовані на адміністративно-управлінську та політичну або громадську діяльність) найбільш вагомо представлена мотивом: “хотіли підвищити свій соціальний статус, зайняти більш престижне положення у суспільстві” (рис. 2).

Ті, хто має намір створити власний бізнес (**“бізнесмени”**), частіше за інших пояснюють своє рішення про вступ до ВНЗ прагненням забезпечити собі стабільний матеріальний достаток в майбутньому (рис. 3).

Цікавими виявились групи **“заробітчани”** та орієнтованих на сімейні ролі (**“домогосподарки”**).

“Заробітчани” на загальному фоні виділяються чисельністю тих, для кого навчання у ВНЗ – це засіб уникнути служби в армії, віддалити початок трудового життя (40% при загальноостатистичному – 11%). Вони також частіше за інших вважають, що головне – це одержати диплом про вищу освіту, а яку саме – не має значення. **“Домогосподарки”** також керувались останнім міркуванням (рис. 4). Але найбільш помітно від інших груп вони відрізнялись чисельністю (у 4-5 разів більшою) мотивуючих вступ до ВНЗ сподіванням зустріти майбутнього супутника життя та наполяганням на цьому батьків.

² Слід зазначити, що представники кожної із груп у більшості випадків обирали усі або майже усі запропоновані варіанти відповідей на питання анкети. Разом з тим, кожна група, як правило, демонструвала схильність віддавати перевагу тим чи іншим варіантам відповідей або пунктам шкали. Саме це і враховувалось перш за все при порівняльному аналізові.

Мотивація вступу до вузу (у % до числ. групи)

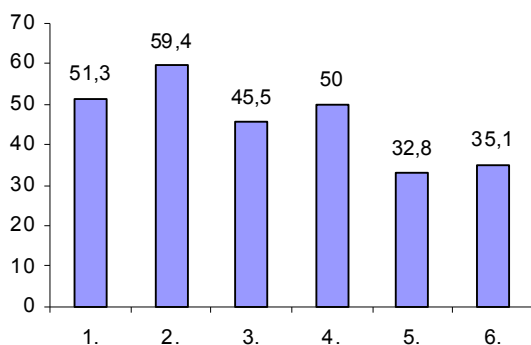

Рисунок 1. Хотіли стати
висококваліфікованим спеціалістом

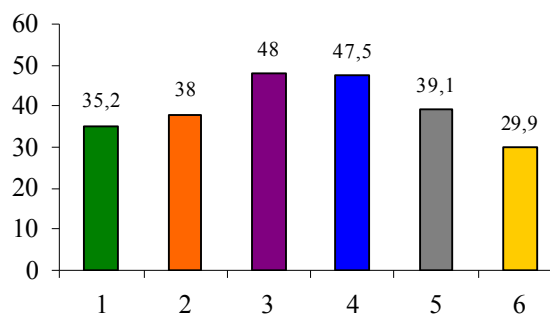

Рисунок 2. Прагнення підвищити свій
соціальний статус

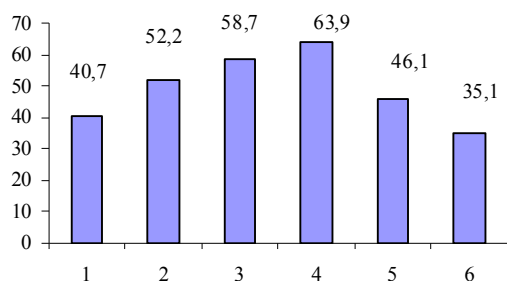

Рисунок 3. Бажання забезпечити собі
стабільний матеріальний достаток

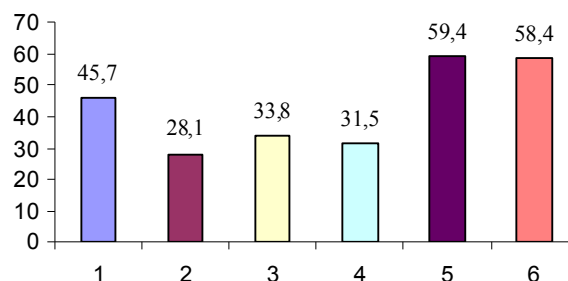

Рисунок 4. Вважали, що диплом про вищу
освіту знадобиться у майбутньому

1. "Вчителі"	3. "Керівники"	5. "Заробітчани"
2. "Науково-педагогічні працівники"	4. "Бізнесмени"	6. "Домогосподарки"

„Вчителі” більшою мірою розраховують на везіння, щасливий випадок. На це посилаються 44% представників цієї групи, в той час як по усьому масиву опитаних це притаманно 33%. Претенденти на **науково-педагогічний статус** переважають за чисельністю тих, хто розраховує на власний інтелект. Орієнтовані на **керівні посади** в управлінській ієрархії більшою мірою покладаються на професіоналізм, ділові якості, зокрема ділову хватку та прагматизм. **„Бізнесмени”** домінують за чисельністю тих, хто вважає умовою життєвого успіху наявність початкового капіталу, власності. **„Заробітчани”** в значній своїй частці розраховують на впливових друзів, особистісні зв'язки, а майже 1/3 з них вважає, що для досягнення мети необхідне вміння використовувати будь-які засоби. А ось **„домогосподарки”** на загальному фоні виділяються чисельністю впевнених, що усе залежить від зовнішності. Цю думку поділяють 17% представників цієї групи, в той час як в інших групах не більш 11-13%.

Таким чином, ми знову ж маємо змогу впевнитись у тому, що розподіл думок щодо факторів життєвого успіху є таким, що його можна передбачити, виходячи із особливостей статусних позицій, які прагнуть досягти представники виокремлених груп.

Що саме вкладається в поняття **„життєвий успіх”** дозволяє зрозуміти порівняльний аналіз їхніх ціннісних орієнтацій (див. табл. 3).

Таблиця 3

Життєві цінності, які розглядаються як найбільш значущі представниками статусних груп (у % до чисельності групи)

	“Вчи-телі”	“Наук.-пед. працівн.”	“Керівники”	“Бізнес- мени”	“Заробітчани”	“Домогос- подарки”	В цілому по масиву
Цікава, творча робота	42	56	48	46	37	36	42
Матеріальний добробут	47	47	59	68	71	52	57
Хороші відносини з людьми	67	60,5	61	66	58	73	61
Можливість приносити користь суспільству	21	24	22	20	11	11	17
Участь у вирішенні суспільних проблем	10	16	14	12	3	10	10
Освіченість, знання	53	63	57	54	43	42	50
Особистий спокій	37	37	37	42	46	51	37
Сімейне благополуччя	77	69	74	81	75	84	74
Здоров'я	78	69	79	83	78	87	74,76
Повноцінний відпочинок, цікаві розваги	39	41	47	57	58	44	35
Високе службове і громадське становище	27	30	43	42	42	27	17
Залучення до літератури та мистецтва	22	22	22	17	14	25	33
Особиста свобода, незалежність	54	60	66	70	62	66	61
Можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів	49	64	64	61	51	52	54,5
Економічна незалежність	53	65	72	76	78	61	65
Побутовий комфорт	44	45	51	56	58	69	49

Найбільш безликими в цьому відношенні виявилась група за умовною назвою **“вчителі”**. Серед них чисельність орієнтованих на ту чи іншу життєву та професійну цінність майже в усіх випадках не відхилялась від середньостатистичного показника. А ось інші групи продемонстрували такі відхилення, які є досить симптоматичними, логічно пов'язаними зі специфікою того суспільного становища, яке вони прагнуть посісти.

Так, для **претендентів на науково-педагогічні посади** характерна чітко виражена спрямованість на самореалізацію перш за все в професійній сфері. Найбільш високо вони цінують можливість мати цікаву, творчу роботу, роботу, яка надає можливість застосувати та розвивати свої здібності. Виділяються вони на загальному фоні й рівнем поширеності сприйняття освіченості, знань, як особистісної цінності. Це вважають дуже цінним 63% представників цієї групи, в той час як по усьому масиву цей пункт шкали був обраний лише половиною опитаних, а серед **“заробітчани”** та **“домогосподарок”** – 42-43%. Показово, що на матеріальний добробут як дуже важливу особистісну цінність орієнтованими на науково-педагогічний статус вказується помітно рідше, ніж представниками інших статусних груп.

Група, що одержала умовну назву **“керівники”** послідовно демонструє спрямованість на досягнення високого соціального статусу як самоцінності. Саме в цьому вони передусім вбачають можливість реалізації своїх талантів та здібностей. Ця група лідирує за чисельністю тих, хто вважає дуже цінним високе службове та громадське становище та можливість зробити кар'єру. Для них дуже важливо брати участь у громадському житті, у вирішенні суспільних проблем. Робота, на їхню думку, має бути престижною, користуватись повагою людей. Не забувають вони й вимогу доброго заробітку.

“Бізнесмени” (і це, мабуть, досить логічно) характеризуються дещо підвищеною (у порівнянні з іншими категоріями) орієнтацією на матеріальний добробут та самореалізацію. Однією із найважливіших для них життєвих цінностей є особиста свобода та економічна незалежність. А у професійній сфері – можливість самостійно приймати рішення. Вважаючи за необхідне мати престижну, добре оплачувану роботу, вони разом із тим не забувають про необхідність та бажаність сімейного благополуччя, сприятливих умов для повноцінного відпочинку та цікавих розваг.

Ці гедоністичні мотиви, разом із орієнтацією на матеріальний добробут, зближують їх з групою, яку ми визначили як **“заробітчани”**. Але якщо **“бізнесмени”** все ж таки досить високо цінують зміст своєї праці і можливість реалізації своїх здібностей, у **“заробітчани”** безумовно домінують цінності високого заробітку, цікавого відпочинку та побутового комфорту. Їх набагато менше, ніж представників інших

груп, турбують питання суспільної корисності своєї діяльності. Лічені одиниці вказують на особистісну значущість активної участі у громадському житті, у вирішенні суспільних проблем. Саме серед представників цієї групи найменше поширена орієнтація на цікаву, творчу за своїм змістом роботу, на залучення до літератури та мистецтва. Тобто в даному випадку ми маємо справу з таким соціальним типом, для якого найважливішим є забезпечення умов для споживання в його найбільш “заземлених” формах.

Досить органічною виглядає структура життєвих цінностей “*домогосподарок*”. На загальному фоні їх виділяє підвищена чисельність орієнтованих на сімейне благополуччя, здоров’я, побутовий комфорт. Вони дещо більше, ніж інші, цінують добрі відношення з людьми, що оточують їх, можливість залучення до літератури та мистецтва. Питаннями престижності свого становища, кар’єрного росту вони мало переймаються. Хоча серед вимог до можливої роботи на перше місце вони висувують високий зарібок, матеріальний достаток є хоча й важливою, але не домінуючою цінністю. Такою домінантою є комфортне існування в найближчому соціальному оточенні.

Завершаючи цей фрагмент нашого аналізу, ми, мабуть, маємо достатньо підстав до висновку про те, що професійно-статусні домагання є продовженням домінуючих у кожній групі життєвих цінностей та очікувань, однією із форм бажаного їхнього втілення.

Наскільки і яким чином статусні домагання пов’язані з особистісними якостями представників кожної із виокремлених груп?

Для відповіді на це питання звернемося до порівняльного аналізу самооцінок широкого спектру якостей, які, на думку респондентів, властиві їх повною мірою (див. табл. 4).

Таблиця 4

Якості, якими за самооцінкою володіють повною мірою представники груп за різними статусними домаганнями (у % до чисельності групи)

Особистісні якості	"Вчителі"	"Наук.-пед. працівн."	"Керівники"	"Бізнесмени"	"Заробітчани"	"Домогосподарки"	В цілому по масиву
Рішучість, готовність до ризику, заповзятливість	12,5	4	22	27	11	15	16
Невибагливість, скромність, помірність у потребах і запитах	15,+3	13	12	13	12	14	9
Доброта, доброзичливість, готовність допомогти людям	26	26	32	31	25	31	24
Творчий підхід до справи, спроможність придумувати і впроваджувати щось нестандартне, нове	9	24	27	28	15	11	18
Незалежність, самостійність у судженнях і діях	14	28	25	27	20	16	18
Спроможність бути лідером, вести за собою інших людей	8	18	23	20	10	8	13
Відповідальність, почуття обов’язку	40	49	44	39	32	36	35
Сумлінність, старанність, дисциплінованість	32	33	34	31	24	27	26
Чесність, порядність, принциповість	37	38	38	39	27	47	31
Готовність поступитись своїм благополуччям заради громадянського обов’язку, суспільних інтересів	4	-5	6	5	2	-	4
Життєрадісність, почуття гумору	32	46	45	49	37	43	35
Почуття власної гідності	37	48	49	52	33	47	38
Впевненість у собі	22	33	33	38	19	19	25
Освіченість, професіоналізм	14	20	16	17	7	9	12

Висока загальна культура, ерудиція	11,5	24	21	18	11	12	13
Непримиренність до власних вад та недоліків інших	9	14	15	15	8	2	10
Самодисципліна, самоорганізованість	17	19	22	21	15	21	15
Працьовитість, вміння напружено працювати	26	29	27	29	21	22	20
Толерантність до поглядів і думок інших	24	29	24	24	17	17	17
Наполегливість у досягненні цілі	24	30	34	36	18	22	
Уміння доводити до кінця розпочату справу	20	21	28	26	15	19	
Ініціативність	13	21,5	26	23	5	14	
Критичний склад розуму	15	28	22	21	3	13	
Прагнення до самореалізації, особистих досягнень	24,5	39	33	33	16	20	
Товариськість, спроможність легко встановлювати контакти з оточуючими	28	35	38	41	33	28	
Прагматизм, розважливість	11	15	17	10	14	11	

Почнемо зі спроби змалювати образ претендента на статус *“вчителі”*. Він (цей образ) справляє сумне враження. Із загального переліку, який включає самооцінку 26 особистісних якостей, “вчителі” лідирують на загальному фоні тільки за однією з позицій: “невибагливість, скромність, помірність у потребах і запитах”. В той час, як по всьому масиву вважають це притаманним для себе повною мірою 9% опитаних, то у групі “вчителів” – 15%. За рівнем розвитку інших якостей, перш за все вольових, вони помітно поступаються іншим групам. Більшості з них бракує заповзятливості, рішучості, самостійності у судженнях і діях, впевненості у собі, наполегливості у досягненні цілей тощо. Багато з них самокритично оцінюють рівень своїх творчих можливостей, професійної та загальнокультурної ерудиції. Якщо ці самооцінки є більш-менш адекватними, то можна стверджувати, що орієнтовані на роботу у середніх та середньо-спеціальних навчальних закладах складають аж ніяк не кращу частину випускників ВНЗ.

Повною їхньою протилежністю є ті, хто прагне по завершенню навчання присвятити себе науково-дослідній роботі або стати викладачем у ВНЗ, тобто орієнтовані на *науково-педагогічний статус*. Найбільш помітна їхня риса – це прагнення до самореалізації, особистісних досягнень (це притаманно в повній 39% представників цієї групи, а по усьому масиву в цілому – 20%). На загальному фоні вони вирізняються більшою розповсюдженістю високої самооцінки своєї освіченості, професіоналізму, загальнокультурної ерудиції. Помітно більше серед них відмічають свою спроможність “йти проти плину”, критичний склад розуму, високу відповідальність та вміння напружено працювати.

Не менш цікавою та органічною виявилась група орієнтованих на адміністративно-управлінські посади або політичну, громадську діяльність (*“керівники”*). Підставою претендувати на такий статус є помітно більший, ніж у інших груп, розвиток лідерських якостей, спроможності вести за собою інших людей. (Якщо в цілому по масиву вважають це притаманним для себе 13% опитаних, то серед групи “керівників” – 23%). Їх відзначає також творчий підхід до справи, самодисципліна, самоорганізованість, вміння доводити до кінця розпочату справу. А бракує їм скромності, помірності у потребах та запитах (найнижчий показник розповсюдженості серед усіх груп), тобто тих якостей, які є антитезою домінантної їхньої риси.

В образі *“бізнесмена”*, яким він вимальовується на підставі самооцінок, звертають увагу підвищена (в два рази) чисельність осіб, для яких повною мірою характерні готовність до ризику, заповзятливості; у 1,5 рази – незалежність, самостійність у судженнях і діях та творчий підхід до справи, спроможність придумувати і впроваджувати щось нове, нестандартне. Серед представників цієї групи більш поширеними є такі якості, як почуття власної гідності (52% проти 38% середньостатистичному), впевненість у собі (38% проти 25%), самодисципліна (21% проти 15%), вміння напружено працювати (29% проти 20%), наполегливість у досягненні цілі (36% проти 22%), вміння доводити до кінця розпочату справу (26% проти 19%). Особливо помітно “бізнесмени” відрізняються підвищеною контактністю, вмінням легко встановлювати дружні зв’язки (41% з цієї групи це притаманно у повній мірі, в той час як

середньостатистичний показник становить 28%). Підсумовуючи, можна зазначити, що намір багатьох представників цієї групи створити власний бізнес ґрунтується на самооцінці спроможності до цього, на визнанні наявності у себе необхідних для цього якостей.

Щодо групи **“заробітчани”**, то можна припустити, що їхня професійна та життєва настанова: “не має значення, де й ким працювати, або платили гроші”, базується у тому числі й на помітно меншій (ніж у інших групах) розповсюдженості високих самооцінок своїх особистісних якостей та рівня професійної та загальнокультурної підготовки. Особливо впадає в очі останнє рангове місце, яке займають “заробітчани” за самооцінкою своєї чесності, порядності, принциповості. Лише 27% вважають ці моральні якості властивими їм у повній мірі, в той час як у інших групах так характеризують себе на 10%-20% більша частина їхніх представників.

Слід підкреслити, що при самооцінці рівня розвитку майже усіх якостей студенти віддають перевагу пункту шкали “скоріше властиво”. Не є виключенням й група “заробітчани”. Але у сполученні з описаною вище структурою їхніх життєвих та професійних цінностей, дещо менша розповсюдженість моральних чеснот виглядає досить симптоматично.

Повною протилежністю з точки зору останньої характеристики є та група студентів, яка, знаходячись поки що на студентській лаві, висловлює намір зосередитись на виконанні сімейних функцій. Мова йде про тих, кого ми умовно визначили як **“домогосподарки”**. Їхня спрямованість на обмеження себе перш за все сімейними обов’язками базується в тому числі й на усвідомленні недостатнього рівня розвитку більшості якостей, необхідних для успішної професійної діяльності: творчих, організаційних та вольових. Разом з тим, вони виявились лідерами за чисельністю осіб, яким високою мірою притаманні такі гуманістичні якості, як доброта, доброзичливість, готовність допомагати людям. Майже кожний другий з них вважає себе чесною, порядною, принциповою людиною.

На перший погляд ті випускники, які не мають намір працювати за фахом, можуть розглядатись як витрати у діяльності вузів. Але це правомірно лише у тому випадку, якщо виходить лише із прямого їхнього призначення – підготовка кадрів фахівців. Але якщо враховувати й гуманітарну роль вищої школи, то той факт, що із її стін виходять люди, які мають необхідні якості для виконання дуже важливих для суспільства сімейних ролей, передусім — виховання дітей, може розцінюватись, хоча і не без застереження, як показник ефективності, принаймні, виховної діяльності ВНЗ.

Особистісні якості, їхній розвиток та взаємосполучення, пов’язані зі статусними домаганнями двосторонніми зв’язками. З одного боку, у кожного індивіда, навіть при мінімальній схильності до саморефлексії, існує більш-менш адекватний Я-образ, усвідомлення, до чого він здатний і якою мірою. З іншого боку, оскільки статусні домагання формуються під визначальним впливом життєвих та професійних цінностей, є своєрідним їхнім продовженням, то ті життєві “планки”, які ставить перед собою індивід (у даному разі – у вигляді бажаного місця та ролі у суспільстві), примушують його робити зусилля по розвитку тих якостей, яких йому бракує для досягнення мети.

Але усе ж таки найбільш вагомою підставою, яка дозволяє випускнику ВНЗ претендувати на той чи інший соціальний статус, є реальний рівень його фахової підготовки, який засвідчений показниками академуспішності, результатами наукової діяльності, знаннями, вмінням та навичками, що одержані, як завдяки навчальному процесу у ВНЗ, так і самостійної роботи.

За усіма цими критеріями найбільш помітно відрізняються ті, які орієнтовані на **науково-педагогічний статус**. Серед них у 2-3 рази більше відмінників, а загальна чисельність тих, хто навчається на “відмінно”, “добре” та “відмінно” сягає 70%. Далі за показниками академуспішності йдуть орієнтовані на керівні посади (51% з них має переважно високі оцінки у своїй залікової книжці). Інші групи знаходяться на приблизно однаковому рівні.

Високі показники навчальної діяльності претендентів на науково-педагогічний та керівний статус є наслідком набагато більшої (по зрівнянню з іншими групами) інтенсивності їхньої самостійної роботи.

Вони лідирують серед тих, хто при підготовці до семінарських та практичних занять не обмежується використанням навчальних посібників, методичних розробок, а звертається до додаткової літератури (це робить майже кожний третій з представників цих двох груп, в той час як в інших групах – приблизно кожний четвертий).

За участю у науковій роботі орієнтовані на науково-педагогічну діяльність у 1,5-2 рази перевищують за своєю чисельністю усі інші групи: до наукового пошуку серед них залучені 43%, в той час як серед інших груп їхня частка не перевищує 15-20%.

Сьогодні конкурентоспроможність фахівців на ринку праці значною мірою залежить від володіння іноземною мовою та комп’ютером. Усвідомлюючи це, багато студентів не обмежуються вузівською програмою. Найбільш поширеним є самостійне вивчення мови, менш поширеним – навчання на курсах та індивідуальні заняття з приватним викладачем. Дві перші форми частіше за інших використовують претенденти на науково-педагогічний статус, останню форму – орієнтовані на керівні посади у виробничій та політичній сферах.

Особливо інформативним виявився розподіл відповідей на питання: “Для чого частіше за все Ви використовуєте знання іноземної мови?” Виявилось, що якщо для багатьох науково-педагогічних працівників знання іноземної мови слугує засобом поглиблення фахової підготовки (перш за все для читання літератури за фахом), то для орієнтованих на керівні посади та бізнесову діяльність – це, передусім, засіб встановлення корисних контактів з іноземцями, роботи у іноземних фірмах та за кордоном.

Тобто, й в даному разі знаходить прояв цільова спрямованість представників статусних груп.

Різне відношення до навчання, різна інтенсивність самостійної роботи позначається на кінцевих їхніх результатах (див. табл. 5)

Таблиця 5.

Чисельність представників статусних груп, які впевнені у тому, що навчання у вузі надасть їм високий рівень необхідних знань та вмінь (у % до чисельності груп)

	«Вчителі»	«Наук.-пед. працівн.»	«Керівники»	«Бізнесмени»	«Заробітчани»	«Домогосподарки»	В цілому по масиву
Високий рівень загальнотеоретич. підготовки	32	36	29	26	14	18	25
Високий рівень спеціальної підготовки	27	31	25	24	13	10	22
Знання суміжних наук та вміння застосовувати їх	18	20	17	18	8	13	15
Навички науково-дослідної роботи	16	28	15	14	10	7	13
Високий рівень знань в галузі соціо-гуманітарних наук	10	16	20	16	8	11	14
Загальнокультурна ерудиція	42	40	42	35	25	33	34
Знання іноземної мови	17	13	18	19	9	9	16
Навички роботи з комп'ютером	17	22	30	28	13	11	21
Вміння самостійно поповнювати знання	32	44	39	38	28	37	35
Навички спілкування	47	39	48	45	29	38	41

У таблиці представлені лише найвищі самооцінки рівня своєї професійної та загальногуманітарної підготовки. І це майже єдиний випадок порушення логіки структурування респондентів за статусними домаганнями, оскільки в даному разі помітно краще, ніж інші групи (за виключенням претендентів на науково-педагогічний статус), виглядають ті майбутні випускники, які бачать себе у ролі вчителя. Значна частина представників цієї групи обирає цей вид діяльності не за покликанням, а з урахуванням своєї неспроможності і небажання претендувати на більше. Як ми вже зазначили, типологічна група “вчителі” включає у себе переважно невибагливих, скромних, помірних у своїх потребах й запитах осіб.

Ця самооцінка виглядає досить обґрунтованою, якщо згадати особливості їхніх ціннісних орієнтацій. Вони “помірні” й у вимогах до соціального статусу (“престижності роботи”), й у вимогах до змісту праці (наскільки вона цікава, творча), і навіть у вимогах до оплати праці, матеріального достатку. Саме цією “помірністю” вимог можна пояснити дещо більш оптимістичні, ніж про це свідчать їхні оцінки у заліковій книжці, самооцінки знань, вмінь, навичок, які надасть їм навчання у вузі.

Підсумовуючи результати нашого аналізу, ми маємо підстави вважати підтвердженою головну його гіпотезу.

Дійсно, професійно-статусні домагання є тим значущим критерієм, на підставі якого може здійснюватися розподіл студентів на типологічні групи, які мають досить помітні особливості у мотиваційній, ціннісно-орієнтаційній сфері, особистісних якостях та результатах своєї фахової підготовки. Усі ці характеристики досить логічно пов'язані з існуючими у масовій свідомості соціальними очікуваннями, пов'язаними з тим чи іншим статусом.

Той факт, що на статуси науково-педагогічного працівника, „керівника” та „бізнесмена” претендують студенти, які мають більш значний особистісний потенціал, свідчить про досить високу престижність цих статусів. А ось вчителями мають намір стати ті, хто не може або не хоче претендувати на більше.

Низька престижність роботи вчителем – загальновідомий факт. І наше дослідження – лише додаткове підтвердження цього. Нагадаємо, що збираються стати викладачем у школі, ліцеї, технікумі тощо лише 10% опитаних. І це незважаючи на те, що у нашій вибірці значну частину складають студенти вищих навчальних закладів та факультетів, які передусім мають забезпечити саме підготовку кадрів для середніх та середньо-спеціальних навчальних закладів.

Гострою проблемою для багатьох вищих навчальних закладів, а особливо технічного профілю є досить значна частина студентського контингенту (14% по усій вибірці, 45% – серед студентів технічних ВНЗ), які не орієнтовані на сумлінну діяльність за фахом у майбутньому. Це ті, яких ми визначили як “заробітчани”. Багато з них прийшли до вузу головним чином для того, щоб продовжити роки учнівства, безтурботного існування (не йти працювати, не служити в армії тощо). Вони мають переважно посередні оцінки своєї академуспінності, а стимулом їхнього ставлення до навчання є врахування оцінок при призначенні стипендії. У системі їхніх професійних та життєвих цінностей центральне місце посідає високий заробіток та матеріальне благополуччя при суттєво меншій розповсюдженості орієнтацій на зміст праці, її суспільну значущість. Помітно поступаються вони іншим групам за рівнем розвитку ділових якостей, необхідних для успішної професійної діяльності, і, що особливо привертає увагу, – моральних чеснот. При існуючих умовах прийому до ВНЗ, при тому кризовому стані, який переживає багато технічних вузів, позбутись таких студентів вже на початковому етапі – навряд чи можливо. Навряд чи можливо “перевиховати” їх у процесі навчання. Бо ми маємо справу з досить цілісним соціальним типом, з усталеними поглядами на життя і відповідною їм поведінковою стратегією.

Але у цілому, результати нашого аналізу дають підстави скоріше оптимістичної оцінки стану справ у вищій школі України.

По-перше, ми мали можливість впевнитись, що серед теперішніх студентів є досить значна частка тих, хто не тільки має бажання, але й необхідний особистісний потенціал для включення у бізнесову діяльність.

По-друге, ми можемо констатувати, що вища школа досить успішно виконує роль підготовки керівних кадрів. Хоча далеко не усі, хто утворив групу “керівники”, у повній мірі здатні виконувати ці функції, але усе ж таки серед них досить багато тих, хто має для цього відповідну мотивацію, особистісні якості та рівень спеціальної та загальнокультурної ерудиції.

Третій наш аргумент, мабуть, – найбільш вагомий. Мова йде про орієнтованих на педагогічну діяльність у вищих навчальних закладах та на науково-дослідну роботу. Значна частина представників цієї групи мають чітко сформовану й усталену спрямованість на творчість та самореалізацію перш за все у професійній сфері, найвищі (по зрівнянню з іншими) результати навчальної та наукової діяльності, особистісні якості, які роблять їх спроможними до ефективної інтелектуальної діяльності. Принаймні 1/3 із них може розглядатись як потенціальна інтелектуальна еліта, яка при сприятливих умовах може внести помітний внесок у розвиток освіти, науки та культури нашої країни.

Література:

1. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Монография. – Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, 2006. – 576 с.
2. Арбеніна В.Л., Навроцький О.І. Система „Випускник” // Вища школа. – 2005, № 1. – С. 20-25.
3. Орлова О.А. Цінності професії та соціально-професійні плани сучасного студентства // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: ВЦ ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2002. – С. 567-569.
4. Садрицька С.В. Чинники реалізації професійних домагань сучасної студентської молоді // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: ВЦ ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 525-528.